

PUIGVERT I SOLÀ, Joaquim M.; Narcís FIGUERAS CAPDEVILA (coords.). *Balnearios, veraneo, literatura. Agua y salud en la España contemporánea*. Madrid: Marcial Pons, 2018, 382 p.¹

L'obra té origen en el IV Curs d'Estiu organitzat per la Càtedra Martí Casals de Medicina i Salut en l'Àmbit Rural de la Universitat de Girona, el juliol de 2012 a Sant Feliu de Guíxols, en col·laboració amb la Red Internacional de Universidades Lectoras. El temps transcorregut des de la celebració del curs fins a la publicació (2018), no ha passat en va, a saber: ha possibilitat fer una reflexió detinguda, d'ampliació i d'aprofundiment de les investigacions, incorporant nous estudis per aportar una visió panoràmica més global i transversal. En els dotze capítols que l'integren –firmats per setze autores i autors procedents de set universitats espanyoles (Universitat de Girona, Universitat de Barcelona, Universitat Oberta de Catalunya, Universidad de A Coruña, Universidad de Almería, Universidad de Extremadura, Universidad de Córdoba), una anglesa (Keele University) i quatre institucions d'investigació (Càtedra Martí Casals de Medicina i Salut en l'Àmbit Rural de la Universitat de Girona, Càtedra Joan Vinyoli de Poesia Contemporània de la Universitat de Girona, Societat Catalana de Geografia, Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi)—es fa una aproximació rigorosa des de múltiples disciplines, des de perspectives metodològiques d'índole heterogènia i coral, sobre el termalisme i l'estiueig a l'Espanya contemporània –dels segles XIX, XX i inicis del XXI–, a saber: història econòmica, social i cultural, història del turisme, la geografia humana, l'antropologia, la història de l'art, l'arquitectura i els estudis literaris.

Les estratègies d'estudi prioritzen l'anàlisi d'índole qualitativa envers la quantitativa; amb el benentès que emergeixen lògiques d'investigació amb voluntat comparativa. Es pretén aportar una revisió historiogràfica, estudis de cas, reflexions i punts de vista teòrics i metodològics útils per a ulteriors investigacions des de la història del turisme fins a les implicacions econòmiques, socials i culturals –i, àdhuc, polítiques. Els coordinadors del volum han agrupat les distintes aportacions en tres grans apartats, a saber: en primer lloc, el turisme de salut, l'economia i la societat; en segon lloc, la gestió de la salut i el patrimoni arquitectònic; en tercer lloc, les simbologies de l'aigua, l'espai i la literatura.

En relació al turisme de salut, l'economia i la societat, engloba quatre aportacions. Primer, la professora de la Universitat de Barcelona, Mercè Tatjer a «Los balnearios catalanes y el contexto peninsular. Historiografía e historia», analitza sintèticament l'evolució dels balnearis catalans de finals del segle XVIII fins a finals del XX, des d'una revisió historiogràfica, passant per als orígens i el desenvolupament dels balnearis d'aigües termals, mineromedicinals, els balnearis i les cases de banys urbans i els balnearis i els banys de mar, fins a qüestions relacionades amb l'arquitectura i el caràcter socioeconòmic i tècnic. Segon, l'equip d'investigació de la Universitat de A Coruña conformat per Luis Alonso, Margarita Vilar i Elvira Lindoso proporciona una visió dinàmica i històrica del fet turístic des de la segona meitat del segle XVIII fins a l'actualitat al capítol: «La dimensión empresarial del turismo de salud. Los balnearios gallegos en el contexto español, ca. 1750-2012». Tercer, el professor de la Keele University (Lecturer in Human Geography and GIS), Àlex Nobijas, al capítol «Del balneario a la tienda. Agua mineral natural envasada en Cataluña», investiga els efectes econòmics d'arrossegament que comporta el sector balneari: el negoci i la indústria de l'aigua. Quart, el professor de la Universitat de Girona Joaquim M. Puigvert amb el capítol «El agua y el ocio como terapia de salud. Las colonias de veraneo de montaña en Cataluña, 1860-1936», fruit de les investigacions promogudes des de la Càtedra Martí Casals de Medicina i Salut en l'Àmbit Rural de la Universitat de Girona, dirigides a estudiar l'acció de les professions sanitàries en el món rural dels segles XVIII-XIX des de la

¹ Vegeu l'índex a l'Annex 1.

perspectiva de la història social en diàleg amb altres ciències socials; s'estudien la geografia, la sociologia, els impactes econòmic, polític i cultural de l'estiueig de les classes benestants abans de la generalització de les vacances pagades.

Quant a la gestió de la salut i el patrimoni arquitectònic, està format per tres capítols. Primer, l'investigador Jerónimo Bouza ha elaborat «Los médicos de baños y la gestión balnearia. El caso de Caldes de Montbui», on, des d'una perspectiva antropològica i de geografia humana, es rastreja la figura dels metges com a directors de banys i aigües minerals que integraven el cos de funcionaris en la història dels balnearis espanyols del segle XIX i les primeres dècades del XX. Segon, Raquel Lacuesta, acadèmica de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi, a «Las catedrales del agua. La arquitectura balnearia en Cataluña en el paso del siglo XIX al XX», analitza les influències tipològiques que rep l'arquitectura balnearia, l'arquitectura balnearia *per se* i les implicacions no només urbanístiques, sinó també paisatgístiques o en els espais de sociabilitat. Tercer, Sílvia Alemany i Laura Francés, vinculades al Museu d'Història de Sant Feliu de Guíxols i a la Càtedra Martí Casals de Medicina i Salut en l'Àmbit Rural de la Universitat de Girona, amb «Un patrimonio frágil. Salud y baños de mar en la Costa Brava», examinen els orígens i l'evolució al llarg del temps dels Banys de Sant Elm (Sant Feliu de Guíxols) i la Taverna de Mar i les Casetes de Banys (S'Agaró).

Pel que fa a les simbologies de l'aigua, l'espai i la literatura, *the last but not the least*, agrupa cinc contribucions. Primer, Aitana Martos García, de la Universidad de Almería, i Eloy Martos Núñez, de la Universidad de Extremadura, tracten a «Los baños en la tradición folclórica y literaria. Tradición, modernidad y coeducación», sobre els imaginaris col·lectius entorn a l'aigua, amb el benentès que patrimoni cultural intangible. Segon, la professora de la Universitat de Girona, Margarida Casacuberta amb «De Cauterets a Davos. Los balnearios como espacios de ficción y de creación literaria», basteix un panorama ampli i divers, des de diferents angles d'anàlisi, de la relació que es pot observar entre els balnearis i la literatura dels segles XIX al XXI. Tercer, el professor de la Universitat Oberta de Catalunya, Narcís Figueras, ofereix el capítol «Veraneo termal, literatura y prensa. El Montseny i Les Guillerries a fines del siglo XIX e inicios del XX», on estudia l'àrea muntanyosa entre les províncies de Girona i de Barcelona –amb especial èmfasi la població de Sant Hilari Sacalm i llur balneari–, fecunda en aigües medicinals i en la literatura associada a les pràctiques derivades de l'ús curatiu i als paisatges naturals i socials creats en l'entorn. Quart, l'investigador Pep Solà analitza «Los veranos del poeta. Joan Vinyoli (1914-1984) en Santa Coloma de Farners (Girona)», on relata els estrets vincles de l'obra d'un dels principals poetes catalans del segle XX amb els paisatges viscuts per aquest en la ciutat de Santa Coloma de Farners i en l'interior de la comarca de la Selva. Cinquè, la professora de la Universidad de Córdoba, María Rosal, al capítol «Geografía íntima del agua. Un recorrido por la obra de Pablo García Baena (Córdoba, 1921-2018)», se centra en la producció del membre del *Grupo Cántico*, que ha rebut premis tals com el Premio Príncipe de Asturias (1984) o el Reina Sofía de Poesía Iberoamericana (2008), que féu variades al·lusions a l'aigua, als elements i impactes físics que l'acompanyen i a les eventuals simbologies.

Tot amb tot, és un estudi polièdric, multidisciplinari, complex i ric, amb finalitats comparatives, que aporta una “radiografia” o panoràmica àmplia, transversal i diversa del termalisme i l'estiueig a l'Espanya dels segles XIX, XX i inicis del XXI, així com pretén fomentar i impulsar l'atenció acadèmica, la investigació i la interpretació per part de les ciències socials, en la qüestió històrica, social, cultural i patrimonial –també política i econòmica–, en constant interrelació i retroalimentació.

Lluís Coromina Verdguer

08/03/2019

Annex 1: Índex

LOS BALNEARIOS Y EL VERANEO REVISITADOS DESDE ENFOQUES INTERDISPLINARIOS, *Joaquim M. Puigvert y Narcís Figueras*

1. TURISMO DE SALUD, ECONOMÍA Y SOCIEDAD
2. GESTIÓN DE LA SALUD Y PATRIMONIO ARQUITECTÓNICO
3. SIMBOLOGÍAS DEL AGUA, ESPACIO Y LITERATURA

LOS BALNEARIOS CATALANES Y EL CONTEXTO PENINSULAR. HISTORIOGRAFÍA E HISTORIA, *Mercè Tatjer Mir*

1. ANTIGÜEDAD Y TRADICIÓN DE LOS BALNEARIOS: UNA APROXIMACIÓN BIBLIOGRÁFICA
 - 1.1. Las primeras monografías de balnearios
 - 1.2. El siglo xx: una amplia atención investigadora reciente
2. LOS BALNEARIOS URBANOS Y LA APLICACIÓN DE LA HIDROTERAPIA.
 - 2.1. El uso urbano de las aguas minero-medicinales
 - 2.2. Los primeros baños y balnearios urbanos
 - 2.3. Entre la Restauración borbónica y la Guerra civil
3. LOS BALNEARIOS DE AGUA DE MAR Y EL TURISMO DE OLA
 - 3.1. El agua de mar entre la terapia y el ocio
 - 3.2. El siglo xx: la popularización de los baños de mar
4. LOS BALNEARIOS MÁS ALLÁ DEL AGUA
 - 4.1. Vinculación de iglesias, antiguos monasterios y conventos con aguas termales y minero-medicinales
 - 4.2. Productos de curación e higiene
 - 4.3. Innovaciones técnicas y científicas
 - 4.4. La arquitectura balnearia
 - 4.5. Impacto territorial de los balnearios
 - 4.6. Impacto social de los balnearios
5. BIBLIOGRAFÍA

LA DIMENSIÓN EMPRESARIAL DEL TURISMO DE SALUD. LOS BALNEARIOS GALLEGOS EN EL CONTEXTO ESPAÑOL (CA. 1750-2012), *Luis Alonso Álvarez, Margarita Vilar Rodríguez y Elvira Lindoso Tato*

1. INTRODUCCIÓN
2. LA RECUPERACIÓN DE LA MEMORIA DE LAS AGUAS Y LOS INICIOS DE LA EMPRESA BALNEARIA (CA. 1780-1874)
3. LA BELLE ÉPOQUE DE LOS BALNEARIOS, 1874-1928
4. LA CRISIS DEL TURISMO DE SALUD, 1929-1985
5. LA RECUPERACIÓN BAJO UN NUEVO PARADIGMA, 1986-2012
6. CONCLUSIÓN
7. BIBLIOGRAFÍA

DEL BALNEARIO A LA TIENDA. AGUA MINERAL NATURAL ENVASADA EN CATALUÑA, *Alexandre Nobajas i Ganau*

1. EL AGUA MINERAL NATURAL HOY
2. UN SUBPRODUCTO DEL BALNEARISMO
3. CAMBIO DE CONCEPTO
4. EL FIN DE UNA ERA
5. BIBLIOGRAFÍA

EL AGUA Y EL OCIO COMO TERAPIA DE SALUD. LAS COLONIAS DE VERANEO DE MONTAÑA EN CATALUÑA, 1860-1936, Joaquim M. Puigvert i Solà

1. LOS VERANEOS
2. LA GEOGRAFÍA Y LAS COMUNICACIONES
3. SALUD Y OCIO
4. SOCIOLOGÍA DEL VERANEO
5. IMPACTO URBANÍSTICO
6. HOTELES Y BALNEARIOS
7. TORRES Y CHALETS COMO INDICADORES DE ASCENSO SOCIAL
8. NATURALEZA DOMESTICADA: FUENTES, PASEOS Y JARDINES
9. LA CONFLICTIVIDAD TERRITORIAL Y LA CONSERVACIÓN DE LA NATURALEZA
DIVERSIFICACIÓN ECONÓMICA
10. LA EXPANSIÓN DE LA FOTOGRAFÍA
11. SOCIABILIDAD CULTURAL Y DEPORTIVA
12. GUÍAS, MAPAS Y MONOGRAFÍAS LOCALES
13. VEHÍCULO DE DIFUSIÓN DE MOVIMIENTOS POLÍTICOS. EL EJEMPLO DEL CATALANISMO
14. LOS VERANEANTES Y LA POBLACIÓN LOCAL: LA VISIÓN DE LOS «OTROS» EL
PATERNALISMO SOCIAL Y PATRICIO DE LOS VERANEANTES A TRAVÉS DE LOS
MECENAZGOS
15. A MODO DE CONCLUSIÓN: ¿PARA CUÁNDO UN VERANEO MÁS POPULAR E
INTERCLASISTA?
16. BIBLIOGRAFÍA Y FUENTES IMPRESAS

LOS MÉDICOS DE BAÑOS Y LA GESTIÓN BALNEARIA. EL CASO DE CALDES DE MONTBUI (BARCELONA), Jerónimo Bouza Vila

1. EL CUERPO DE MÉDICOS DE BAÑOS
 - 1.1. Reglamentos
2. EL NEGOCIO DE LA SALUD Y LA SALUD DEL NEGOCIO
 - 2.1. La propiedad de las aguas minerales
 - 2.2. Los bañistas
 - 2.3. Propietarios, bañeros y médicos libres
 - 2.4. La competencia entre balnearios
3. BIBLIOGRAFÍA
 - 3.1. Fuentes manuscritas
 - 3.2. Bibliografía

LAS CATEDRALES DEL AGUA. LA ARQUITECTURA BALNEARIA EN CATALUÑA EN EL PASO DEL SIGLO XIX AL XX, Raquel Lacuesta

1. UNA ARQUITECTURA PARA UNA FUNCIÓN
2. TOPOS BALNEORUM, TOPOS SACRUM, TOPOS HOSPITALIS
3. UN NUEVO MEDIO DE TRANSPORTE
4. EL IMPACTO PAISAJÍSTICO DE LOS BALNEARIOS DECIMONÓNICOS
5. IMPACTO URBANÍSTICO: EL TREN Y LOS ACCESOS PAISAJÍSTICOS A LOS BALNEARIOS
URBANOS
6. UNA NUEVA TIPOLOGÍA ARQUITECTÓNICA PARA UNA NUEVA FUNCIÓN
7. LOS ARQUITECTOS DE LOS BALNEARIOS
8. UNA NUEVA EXPRESIÓN ESTILÍSTICA

**UN PATRIMONIO FRÁGIL. SALUD Y BAÑOS DE MAR EN LA COSTA BRAVA, *Sílvia Alemany Nadal*
y *Laura Francès San Martín***

1. UNOS BAÑOS CON VISTAS AL MAR: SANT FELIU DE GUÍXOLS Y S'AGARÓ
2. LOS PRIMEROS ESTABLECIMIENTOS EN SANT FELIU DE GUÍXOLS
3. LOS BAÑOS SE MODERNIZAN
4. LA EDAD DE ORO DEL BALNEARIO GUIXOLENSE
5. DE BAÑOS DE MAR A EQUIPAMIENTO TURÍSTICO
6. LOS ORÍGENES DE LOS BAÑOS DE SANT POL
7. LOS BAÑOS DE SANT POL: UN NUEVO ESTABLECIMIENTO PERMANENTE
8. LA AMPLIACIÓN DE LOS SERVICIOS DE BAÑOS: MÁS CASITAS Y ESTABLECIMIENTOS EN LA CONCA
9. LA TABERNA DEL MAR
10. LA URBANIZACIÓN DE S'AGARÓ: LUJO Y GLAMOUR
11. S'AGARÓ EN LA GRAN PANTALLA
12. ¿QUÉ NOS QUEDA?
13. BIBLIOGRAFÍA

LOS BAÑOS EN LA TRADICIÓN FOLKLÓRICA Y LITERARIA. TRADICIÓN, MODERNIDAD Y ECOEDUCACIÓN, *Aitana Martos García* y *Eloy Martos Núñez*

1. LAS ONTOLOGÍAS MÚLTIPLES DEL AGUA COMO MARCO DE LAS PRÁCTICAS CULTURALES DEL BAÑO
2. ECOFEMINISMO Y CULTURA DEL AGUA
3. LOS ANTECEDENTES FOLKLÓRICO-LITERARIOS. ESTUDIO DE CASOS: DE MEDUSA AL BAÑO DE LA CAVA
4. LOS USOS DE LA SIMBOLOGÍA DEL AGUA: TRADICIÓN, MODERNIDAD Y ECOEDUCACIÓN
5. BIBLIOGRAFÍA

DE CAUTERETS A DAVOS. LOS BALNEARIOS COMO ESPACIOS DE FICCIÓN Y DE CREACIÓN LITERARIA, *Mita Casacuberta*

1. LA EUROPA DE LOS BALNEARIOS
2. EL BALNEARIO, ESPACIO DEL ARTISTA Y DEL ESCRITOR MODERNOS Y, TAL VEZ, MALDITOS
3. EL BALNEARIO Y EL DINERO
4. BIBLIOGRAFÍA

VERANEO TERMAL, LITERATURA Y PRENSA EN CATALUÑA. EL MONTSENY Y LES GUILLERIES A FINES DEL SIGLO XIX E INICIOS DEL XX, *Narcís Figueras Capdevila*

1. LITERATURA, PRENSA Y VERANEO
2. EL VERANEO EN LA LITERATURA CATALANA
3. EL MONTSENY Y LES GUILLERIES, UNA ZONA PRIVILEGIADA DEL VERANEO DE AGUA
4. INICIOS DE LA CONSTRUCCIÓN LITERARIA DEL MONTSENY Y LES GUILLERIES
5. COMUNICACIONES E INICIO DE LA OFERTA HOTELERA
6. LAS GUILLERÍAS, DE JULI SERRA: MISIÓN CARTOGRÁFICA, PRENSA Y LITERATURA VÍCTOR BALAGUER: ESTANCIA EN ARBÚCIES Y SANT HILARI SACALM Y OPERACIÓN EDITORIAL
7. SANTIAGO RUSIÑOL: VIAJE EN CARRO Y VISIÓN IRÓNICA DE LA CURA DE AGUAS OTROS VIAJES A LA ZONA Y SU REFLEJO EN LA PRENSA Y EN LA LITERATURA
8. VERANEO TERMAL Y CERTÁMENES LITERARIOS
9. CONCLUSIONES
10. BIBLIOGRAFÍA
11. ILUSTRACIONES

LOS VERANOS DEL POETA. JOAN VINYOLI (1914-1984) EN SANTA COLOMA DE FARNERS (GIRONA), *Pep Solà Bohigas*

1. PRIMEROS ESCRITOS
2. PRESENCIA DEL PAISAJE EN SU OBRA POÉTICA
3. BIBLIOGRAFÍA

GEOGRAFÍA ÍNTIMA DEL AGUA. UN RECORRIDO POR LA OBRA DE PABLO GARCÍA BAENA (CÓRDOBA, 1921-2018), *María Rosal Nadales*